

Бекмурзаева Гульжамал Койчубаевна,
тарых илимдеринин кандидаты, доцент,
Ош технологиялык университети
E-mail: guljamal.bekmurzaeva@bk.ru

АБДЫКАДЫР ОРОЗБЕКОВ АЛГАЧКЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТИНИН БАШЧЫСЫ КАТАРЫ

Макалада Абдыкадыр Орозбековдун биринчи кыргыз мамлекетинин башчысы катары калыптанышы иликтөөгө алынды. Жаш кезинен жетим калып, жалданып иштеп өз алдынча мастерликке, андан соң Октябрь революциясынын шарапаты менен өз укуктары үчүн күрөшкөн жааштардын алдыңкы сабында болгон. Алгачкы кыргыз мамлекети түзүлгөнчө ар түрдүү жергиликтүү революциялык жана райондук аткаруу комитеттерди жетектеп отуруп, мамлекет башчылыкка келген инсандын баскан узак жолу анализге алынды.

Ачык сөздөр: Кыргыз, революция, аткаруу комитети, жергиликтүү кеңеш, атуул, административдик командалык система.

Бекмурзаева Гульжамал Койчубаевна,
кандидат исторических наук, доцент,
Ошский технологический университет

АБДЫКАДЫР ОРОЗБЕКОВ КАК ПЕРВЫЙ ГЛАВА КЫРГЫЗСКОГО ГОСУДАРСТВА

В статье рассматривается становление Абдыкадыра Орозбекова как первого главы кыргызского государства. Осиротев в раннем возрасте, он работал наемным рабочим, а затем был в авангарде молодых людей, борющихся за свои права благодаря Октябрьской революции. До образования первого кыргызского государства он возглавлял различные местные революционные райисполкомы и дан анализ долгого пути человека, пришедшего к власти.

Ключевые слова: Кыргызстан, революция, исполком, местный совет, гражданин, административно-командная система.

Bekmurzaeva Gulzhamal Koichubaevna,
candidate of historical sciences, associate professor,
Osh Technological University

ABDYKADYR OROZBEKOV AS THE FIRST HEAD OF THE KYRGYZ STATE

The article examines the formation of Abdykadyr Orozbekov as the first head of the Kyrgyz state. Orphaned at an early age, he worked as a wage laborer, and then was at the forefront of young people fighting for their rights thanks to the October Revolution. Before the formation of the first Kyrgyz state, he headed various local revolutionary and district executive committees and analyzed the long journey of a person who came to power.

Key words: Kyrgyzstan, revolution, executive committee, local council, citizen, administrative-command system.

Киришүү: XX кылымдын башындагы кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн түптөөчүлөрүнүн бири Абдыкадыр Орозбеков элибиздин карапайым катмарынан чыгып, өлкөбүздүн мамлекет катары жашап, андан ары өнүгүшү үчүн эмгегин аябаган инсанды изилдөө учурдун актуалдуу маселелеринен. Анткени өткөндү билбей туруп келечекти курууга мүмкүн эмес. Орус окумуштуусу Н.Рерих “Өткөндүн таштары келечектин бийик тепкичтери” - деп бекеринен айтпаса керек.[1] Орозбековдун өмүр таржымалын изилдөөдө архивдик материалдар, И.Исаков, Елистрованын 20-30-жылдардагы маалымат каражаттарынын маалыматтарынан алынды.

Изилдөөнүн максаты. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн түптөлүшү элибиздин тарыхындагы өзгөчө тарыхый жеңиш. Мына ошол мамлекеттүүлүктүн негизделиши, түптөлүшү бир нече белгилүү инсандардын зор эмгеги аркылуу ишке ашырылган, ошондой тарыхый инсандарыбыздын бири А.Орозбековдун мамлекет башчысына чейинки баскан тарыхый фактыларга бай жолун ачып берүү макалабыздын максатын түзүп турат.

Изилдөөнүн усулдары. Тарыхый изилдөөлөр сөзсүз тарыхый теребелдүүлүк, салыштырмалуулук, анализ жана синтез усулдары аркылуу иликтөөгө алынат андан сырткары социологиялык, таанып билүүчүлүк, байкоо, индукция жана дедукция усулдары колдонулду.

Учурда Кыргыз Республикасы өз алдынча суверендүү мамлекет катары дүйнөлүк коомчулукка аздыр- көптүр белгилүү болуп турган чагында анын өнүгүшүнө же жөн эле мамлекет катары сакталып калышына салым кошкон, «элим», «жерим» деп жан аябай өткөн муундарыбызга милдетүү болуу менен көбүнчө мамлекеттик кызматтарда турган адам катары калып келе жаткан, патриот-инсандарды иликтеп изилдөө жана өз баасын берүү учурдун актуалдуу маселелеринен.

Кыргыз эли үчүн жан дили менен кызмат кылып, бирок административдик – командалык саясаттын «кара бороонуна» туш болуп, «аткарылган иштери аткарылбады, жасабаган иштерди жасады» делинип, кара жалаа менен «Эл душманы» атыккан атуулдарыбыз ондоп саналат. Бирок мындай атуулдарыбыз бүгүнкү күнгө чейин тарыхтын барактарында катылуу бойдон учурдун татыктуу баасын албай келишүүдө.

Ошондой тагдырга туш болгон инсандарыбыздын бири-кыргыздын алгачкы мамлекет башчысы Абдыкадыр Орозбеков. Өзүнүн 1936-жылы калтырган өмүр баянында, ошол учурдагы ар бир кыргыз баштан кечирген оор турмушту, байлардын аесуз эзүүсүн жана жөнөкөй уюмдун мүчөлүгүнөн советтик кадрлар мектебинен өсүп отуруп, Кыргыз АССРинин борбордук аткаруу комитетинин төрагалыгына чейинки узак жолду басып өткөндүгү алгачкы президенттин өзү тарабынан эскерилген.

1917-жылы февраль революциясы Борбордук Азиядагы элдин коомдук аң сезимин аз да болсо өзгөрттү. Анткени, 1917-жылы февралда Ферганада «Кол өнөрчүлөрдүн, жумушчулардын жана кызматчылардын союзу» деген уюм түзүлүп, навайчылардын атынан мүчө болуп Орозбеков да өткөн.[1] Алар алгач өз укуктары: эмгек акыларын жогорулатуу, 8 саатык жумуш күнүн талап кылышкан. Ошондон улам Орозбековдун саясий ишмердүүлүгү башталат.

Октябрь Социалисттик төнкөрүшү мезгилинде солдат жана жумушчу депутаттарынын Фергана облустук советине депутат болуп шайланган, Маргалаң өйүз жана шаардык аткаруу комитетинин президиумунун мүчөсү болуп калган.[1] Ошондон баштап А. Орозбеков совет бийлиги үчүн бекем күрөшкөн, басмачыларды жок кылуу боюнча түзүлгөн топторду жетектеген.

Азыркы учурда айрым окумуштуулар деле жана жалпы кыргыз коомчулугу деле советтик түзүлүшкө каршы экендиктерин билдиришип же аны ар түрдүү аспектиде сындогоо өтүштү. Мындай көз караштардын булушу табигый көрүнүш, бирок ошентсе

да ошол учурдагы кыргыз коомчулугундагы коомдук, саясий, экономикалык жана социалдык шартты эске алуу зарыл. Ошондуктан, оор кыйынчылыктарды, жокчулукту, үркүндү башынан кечирген Эл үчүн эркиндиктин баасы чексиз эле.

Эзелтен бери эле ата-бабаларыбыз биримдикти, тынчтыкты, эркиндикти энсеп жүрүп, муундан-муунга мурас болуп калтырылып келе жаткан «Манасты» жараткандай эле,

XX кылымдын башында совет бийлигинин кыргыз эли үчүн ошондой эле мааниси бар. «Шура-Ислам» партиясына жана контрреволюциячыл төбөлдөргө каршы күрөштөн кийин 1918-жылдын 6-августунда А.Орозбеков большевиктер партиясына мүчө болуп өтөт.

1920-жылы Чемион райвоенкомунун, анан райаткомунун төрагасы болуп шайланат.

1923-жылдын декабрына чейин басмачыларга каршы болгон күчүн жумшап, жөнөкөй карапайым калктын жаркын келечеги үчүн күрөшөт.

1923-жылы Мархамат райревкомунун анан райаткомунун төрагасы болуп иштеп турат. 1924-жылы декабрда кыргыз обкому тарабынан чакырылып, Ош округдук ревкомунун жер боюнча бөлүмүнүн башчылыгына дайындалат. 1925-жылы округ комитетинин жооптуу катчысы, областтык партконференцияда обкомдун аткаруу бюросунун мүчөсү болуп шайланат. Ар бир милдет, ар бир кызматтын өзүнчө эрежелери, өзүнчө системалары болот эмеспи.

Кыргыздын алгачкы малекет башчысы ушундай баскычтарды басып, аталган турмуштук мектептерде такшалып барды.

Кыргыз автономиялуу облусунун советтеринин съездинде облустук аткомдун төрагасы болуп шайланган. Советтердин бүткүл союздук съездине делегат болуп көрсөтүлүп, ВЦИКтин мүчөсү болуп шайланды. [2]

Аткомдун төрагасы катары жер – жерлерде болуп, совет бийлигин орнотуу, отурукташтыруу саясатына түздөн-түз катышкан.

1927-жылы Кыргыз Автономиялуу областы автономиялуу республикага айланганда өткөн советтердин республикалык съездинде Кыргыз АССРинин Аткаруу Комитетинин төрагасы болуп бекитилген. Бул кызматка 2 жолу кайрадан шайланган.

10 жылга жакын бул кызматта А.Орозбеков туруп Кыргызстандын улуттук мамлекет катары калыптанышына түздөн –төз салымын кошкон.

Аларды конкреттештирип санай кетсек:

- Жер-суу реформасын ишке ашыруу;
- Басмачыларды жоюу;
- Бай-манаптардын менчиктерин жоюу,
- Жери жок кедейлерге жер жана эмеректерди бөлүштүрүүгө;
- Отурукташтыруу саясатын жүргүзүү;
- Кедей-кембагалдардын экономикалык-социалдык абалын көтөрүү;
- Карапайым калктын сабатсыздыгын жоюу;
- Кыргыз ариптерин түзүүгө;
- Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн калыптанышына, көз карандысыз өлкө болуп жетишине түздөн-түз салым кошкон.

А.Орозбеков мектептен билим алган эмес, бирок революциядан кийин кат-сабатын жойгон. Замандаштарынын эскерүүлөрү боюнча өзбек, тажик тилдерин билген. Орус тилин өз алдынча үйрөнгөн. Ташкенттеги үч айлык партиялык-советтик курулуш курсун бүтүргөн. [3]

Абдыкадыр Орозбеков кат сабаты болбогону менен эмгектен такшалып, элдин, кедей-кембагалдардын шартын түшүнгөн, алар көргөн кордукту кошо тарткан карапайым калктын катмарынан чыккан татыктуу жетекчи болгон.

Ошондуктан, ал эки жолу кайрадан шайланган. Кыргыздарды агартууга чон аракеттерди жасаган.

1928-жылы латын алфавитине өткөндө, Үч-Коргон, Тажик Кыштак, Алыш, Кара-Дөбө айылдарында 21 класс ачкан, 12 мектепте ар жактан келген 16 окутуучу балдарды окута баштаган.

Жаны мектептерди куруу жакшы жолго коюла баштаган, ал мектептерде окутуу кыргыз, өзбек, тажик, орус тилдеринде жүргүзүлгөн.

Абдыкадыр Орозбеков – интернационалист жетекчилерден болгон, анткени Үч-коргон аймагында жашаган ар бир элдин өз тилинде билим алышына шарт түзө алган. Айрыкча тажик элдин үрп-адатын, маданияттын сактап, өнүктүрүүгө шарт түзгөндүгү бүгүнкү күнгө чейин элдин эсинде.[4]

А.Орозбеков бийликте турганда Кыргызстанда «отузунчу жылдарда», 1-беш жылдыкта 50 ишкана курулган болсо, 1932-жылды алганда 150 завод-фабрика иштеген. Алардын 10бсы ирилдерден болгон. Жумушчу табы өсө баштаган 1924-жылы 1,6 мин адам болсо. 1937-жылы 25,9 мин адамга жеткен. 1931-37-жылдары 78 мин чарба отурукташтырылып, 300 айыл-поселектор пайда болгон. 1937-жылы Кыргызстанда 1900 колхоз болуп, алардын дыйкан чарбалардын 89,1%ин бириктирген аларга айдоолордун 97%ти караган.

1937-жылы Республикада 10 төрөт үйү, 123 фельдшердик пункттары иштеген.[5] Бул фактылар А.Орозбековдун ишмердүүлүгүнөн кабар берип турат. Анткени, кызматтагылардын 60%ти орто жана жогорку билимдүү боло баштаган. Журнал, газеталар, окуу куралдары жарык көрө баштаган.

Жогорудагы эсепке алынган бардык иш-аракеттер жөнөкөй жумушчу-дыйкандан баштап, жогорку кызматтагы «Эл душмандары» аталып атууга кеткен улуу инсандарыбыздын күжүрмөн эмгектеринен жаралган.

Кара жала менен түрмөгө түшкөн кыргыз жетекчиси, абакта да өз адамгерчилигинен, намысынан жанбай, Эл душманы эместигин далилдөөгө аракет жасаган.

1937-жылы Орозбеков камакка алынган 1938-жылга чейин 10 адамга эсептелген камерада 40-50 адам жаткан, көптүн арасында суукта жатты. Орозмамат Дадабаевдин эскерүүсүндө А.Орозбеков менен бир камерада жаткандыгын, өмүрүнүн көп бөлүгүн совет бийлигине жумшагандыгын жана акырында Эл душманы аттыкканын өз оозунан анын көргөн кордугун өз көзү менен көрүп, ага жаны ачыгандыгын оор үшкүрүп эскерген.

О.Дадабаев: «Абдыкадыр Орозбековду суракка дайыма түнкүсүн алып чыгышчу. Эч нерсе сурабастан, кол кой деп гана кыйнашчу. Аны 61 күн тик тургузуп суракка алышкан. Көп убакта тергөө тан атканча жүргүзүлчү, ден-соолугу күндөн-күнгө начарлап, буттары шишип, көгөрүп өзүн-өзү кармап тура албай калар эле. Аны ийне сыяктуу мык кагылган Вена столуна жарым жыланач түрдө зордук менен отургузушуп, электрдин тогуна улашкан бирок А.Орозбеков койгон күнөөнү мойнуна алган эмес».[6]

А.Орозбеков өмүрүнүн акырына чейин койгон максатынан, көз карашынан тайбай, бекем туруп, чыныгы ак ниет жетекчи, эрктүү кыргыздын уулу катары өзүн көрсөттү. Анын эркин эч ким, эч нерсе сындыра албады. Ошентип, кыргыздын мамлекет башчысы, элдин арасында «Эл аксакалы» аталган улуу инсаныбыз 50-жылдары гана акталган.

Адабияттар:

1. **Елистрова, А.** «Алгачкы кыргыз президенти өзү жөнүндө» // Советтик Кыргызстан № 280 (1948) 612. 1989-ж.
2. **Исаков, И.** «Тарых жана инсан» [Текст] // Б-1994 С.17-20

3. **Айдаралиев, А.**Развития здравоохранения в Советском Кыргызстане. [Текст] // Ф-1970 С.42-44
4. **Данияров, С.С.** «Становление кыргызской советской культуры-1917- 1924 гг.[Текст]// Ф–1988 С.26-27
5. Культурное строительство в Киргизии. Сборник документов и материалов т-1-2 Ф-1971.
6. История Киргизского искусства [Текст] // Ф – 1971.
7. Тридцать седьмой год в Киргизии. [Текст] // Б «Кыргызстан»- 1991.